

PROSOPON

NR 2/ 2013

[215-220]

Andrzej Korczak

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Tales - woda jako arche

Tales - water as arche

Key words: *Tales, water, arche*

Powiedzenia Talesa zachowały się w pismach Arystotelesa, który powołuje się na tradycję. Znamienny jest fakt, że Arystoteles nie wspomina o żadnym dziele Talesa, a kiedy analizuje jego poglądy, opiera się jak sam mówi na tradycji. Kirk i Raven szeroko analizując temat pism Talesa nie dochodzą do żadnego rozstrzygnięcia, mówiąc, że istniało w starożytności przekonanie, iż wszyscy z siedmiu mędrców układali raczej sentencje, co bardzo utrudnia badania. Jest wielce prawdopodobne, że istniały jakieś rady Talesa dla żeglarzy w formie pisanej, nie wiadomo jednak, czy spisał je on sam, czy ktoś inny. Trudno też rozstrzygnąć, jakie znaczenie miałby fakt istnienia poradnika dla żeglarzy autorstwa samego Talesa dla jego poglądów kosmologicznych, gdyż trudno przypuścić, aby ktoś wykladał swoje poglądy metafizyczne w dziele tego rodzaju [Kirk, Raven, 1999: 97-99]. Seneka, Plutarch, Diogenes, Cycero w zasadzie powtarzają słowa Arystotelesa nie wnosząc nic nowego. Najdłuższą wzmiankę znajdujemy w *Metafizyce*:

„Większość pierwszych filozofów sądziła, że jedynymi zasadami wszystkich rzeczy są [zasady] w postaci materii. Tę bowiem substancję – pozostającą i zmieniającą się tylko pod względem swych własności – z której są wszystkie istniejące rzeczy, z której na początku powstają, i w którą na końcu się rozkładają, [tę substancję] uważają za pierwiastek i zasadę rzeczy. Dlatego też sądzą, że nie ma [absolutnego] powstawania ani ginięcia, skoro ta właśnie natura zawsze po-

zostaje... musi być bowiem jakaś naturalna substancja, bądź jedna, bądź więcej niż jedna, z których powstają inne rzeczy, a ta pozostaje. Nie wszyscy jednak mówią to samo o liczbie i formie tej zasady. Tales, zapoczątkowawszy tę filozofię, twierdził, że to woda, dlatego głosił, że ziemia na niej spoczywa. Przypuszczenie to wziął prawdopodobnie ze spostrzeżenia, że pożywienie wszystkich stworzeń jest wilgotne, a samo ciepło z niej [wody] powstaje i dzięki niej żyje (a to, z czego powstają, jest zasadą wszystkich rzeczy). Na tej więc podstawie tak zakładał, a także na tej, że wszelkie nasiona mają wilgotną naturę, woda zaś jest naturalną zasadą wilgotnych rzeczy” [Arystoteles, 983].

Stagiryta nie zna powodów, dla których Tales przyjął wodę jako *arche*. Przypisuje mu indukcyjne rozumowanie podobne do tych, jakie sam stosuje. Jest przekonany, że pierwsi filozofowie nie mogli myśleć inaczej. Jak przenikliwie zauważają Kirk i Raven: „Zdaniem Arystotelesa, jedyną lub najważniejszą spośród czterech przyczyn była dla nich przyczyna pierwsza, czyli materialna. Taka ścisła analiza poglądów poprzedników, chociaż słusznie i przydatnie ujawnia pewne podobieństwa między filozofami przyrody, jest także źródłem zamętu” [Kirk, Raven, 1999: 101]. Arystoteles wiedział o badaniach Talesa na polu geometrii, która wymaga ścisłej dedukcji, więc przypisał mu rozumowanie indukcyjne w dziedzinie badań przyrodniczych. Następne jego wzmianki o Talesie są następujące:

„...inni natomiast [twierdzą], że [ziemia] spoczywa na wodzie. Jest to bowiem najstarszy pogląd, jaki przekazano, a wypowiedział go, jak mówią, Tales z Miletu. Ziemia pozostaje w spoczynku, ponieważ unosi się na wodzie jak kłoda lub inna podobna rzecz. Nie zdarza się bowiem, by jakieś z tych ciał spoczywało na powietrzu, lecz spoczywa na wodzie. [Mówi tak,] jakby całe to rozumowanie nie stosowało się również do wody podtrzymującej ziemię.”

„Jak się wydaje z tego, co wspominają, także Tales zakładał, że dusza jest czymś wprawiającym w ruch, skoro mówił, że kamień [z Magnesu] ma duszę, gdyż porusza żelazo” [Arystoteles, B 13, 294 a 28].

„Według niektórych, [dusza] jest wymieszana w kosmosie; prawdopodobnie dlatego także Tales sądził, że wszystko jest pełne bogów” [Arystoteles, A 5, 411 a 7].

Arystoteles przytacza zdanie przypisywane Talesowi – „ziemia spoczywa na wodzie” i jednocześnie nie bardzo rozumie, iż twórca filozofii nie dostrzegł, że takie samo rozumowanie należałoby zastosować również do wody. Interpretuje sentencję Talesa tak, jakby była przykładem naiwnej indukcji. Słowa „ziemia unosi się na wodzie” nie sugerują żadnego odwołania do bogów, a jednocześnie zawierają totalne ujęcie świata. Można potraktować sentencje Talesa jako wyznaczenie panteizmu, co podnosi ważność wody jako principium i uchyla zarzut Arystotelesa, że nie ma z kolei dla niej żadnego oparcia.

G. Reale przypisuje Talesowi panteizm, ale zaprzecza jakoby ów mógł uznawać osobową nieśmiertelność duszy [Reale, 1994: 80]. Przy takiej interpretacji tracą sens moralne sentencje Talesa, które wskazują na nieśmiertelność duszy. Bez tej wiary filozof nie mógłby odważyć się na samodzielne badanie świata wymagające dystansu wobec religii i mitologii. Potwierdzają to sentencje przypisywane Talesowi przez Diogenesa Laertiosa [Diogenes Laertios, 1973: 47-48].

Dusza została tutaj uznana za rzeczywistość pierwotną. To wynik orfickiego dualizmu i przekonania o wyższości duszy nad ciałem.

Tales zaufał własnej inteligencji podniesionej do rangi partnera kosmicznego *logosu*. Potwierdza to zdanie z Plutarcha o Bogu jako inteligencji świata i zdanie Cyserona – „Tales z Miletu... powiedział, że woda jest początkiem rzeczy, bóg zaś jest owym umysłem, który ukształtował wszystko z wody” [Hegel, 1996: 249]. Wprawdzie nawet Hegel stanowczo obstaje przy tym, że pojęcie *νοῦς* wymyślił dopiero Anaksagoras (Dembińska-Siury zdaje się przyjmować zdanie Talesa o Bogu jako inteligencji i umyśle świata za autentyczne [Dembińska-Siury, 1991: 73]), ale brak filozoficznego terminu nie oznacza braku rozumowania. Hegel ignoruje opinie Plutarcha i Cyserona o Bogu umyśle i Bogu inteligencji świata, choć opierają się one na wiarygodnej tradycji.

Dlaczego Tales wybrał wodę jako arche i medium dla inteligencji świata? Argumenty przytoczone przez Arystotelesa w traktacie *O duszy* [Arystoteles, 405 b]. (Kirk i Raven piszą, że argumenty Arystotelesa mogą pochodzić od Hippona z Samos, który w V w., przed Chrystusem wskrzesił z pewnymi zamierzeniami kosmologię Talesa. Zob. [Kirk, Raven, 1999: 102]), sprowadzają się do twierdzenia, że wszystko, co żyje jest wilgotne, więc woda jest tożsama z życiem. Jest to jednak rozumowanie czysto biologiczne i nie ma tu miejsca dla Boga. Cornford,

Kirk i Raven, Krokiewicz, i inni badacze mówią o podobieństwie wody jako *arche* z babilońska koncepcją podziemnych wód. Tales uczył się geometrii od kapłanów egipskich i znał kosmologię, w której świat wyłonił się z praocceanu [Bator, 1993: 13–17], [Holscher, 1953: 385–391], [Frankfort, 1948: 114]. O tym, że Tales uczył się geometrii w Egipcie piszą Aetios, Proklos i Herodot. [Aetios I, 3, 1]. W grę wchodzi jeszcze kosmologia Biblijna, no i oczywiście grecka. Zdanie Talesa, iż Ziemia spoczywa na wodzie ma strukturę bliską mitologicznym wizjom. Od argumentów przytoczonych przez Arystotelesa do takiej całościowej wizji nawet przy zastosowaniu indukcji jest bardzo daleko. Naiwność tej indukcji byłaby przytłaczająca. Przytłaczające byłoby zatrzymanie się wybitnego geometry inżyniera na poziomie mitologicznej wizji. Jedynym rozwiązaniem tej zagadki jest stwierdzenie, że opisuje ona całą rzeczywistość - całościowy i obiektywny stan rzeczy. Tales doszedł do niego nie dzięki indukcji ale na mocy tej samej władzy, która ukazała mu Boga jako światotwórczą siłę. Zdanie „ziemia spoczywa na wodzie” to opis całej rzeczywistości zmysłowej, co Arystoteles do pewnego stopnia przyznaje. Kiedy wodę i ziemię rozpatruje się jako żywioły w znaczeniu fizykalnym zarzut Arystotelesa jest słuszny. Traci on ważność przy jakościowym rozumieniu żywiołu. Tylko w takim rozumieniu woda jest kosmicznym medium dla światotwórczej inteligencji. Zarazem może być poznana przez ludzki *logos*. Podział na Boga z jednej strony [Arystoteles, A2, 405 a 19], a wodę jako *arche* z drugiej jest szerszy niż podział Guthrie na zasady formalne i materialne [Guthrie, 1962: 233], [Guthrie, 1996: 21-36], [Farrington, 1968: 48-49]. Jest to rozwinięcie potocznego doświadczenia posługiwania się własnym ciałem. Mamy więc Boga jako kosmiczny rozum, oraz wodę jako bierną zasadę mogącą przyjąć wszelki zmysłowy kształt. Tales przejrzał i wyraził ostateczną tajemnicę mitów w jasnym pojęciu, jednak wyróżnił on żywioł wody. Znał koncepcję czterech żywiołów, zastosowaną przez Anaksymanesa. Żywioł wody musiał wydać się z jakichś powodów bardzo ważny dla duchowego życia. W tradycji greckiej wody Styksu są granicą pomiędzy światem żywych i umarłych. Na Styks przysięgano w szczególnie ważnych sprawach. Prawie każdy grecki heros zwyciężał jakiegoś morskiego potwora czy spotykał się z dobroczynnymi bóstwami zamieszkującymi morze. Pokonane potwory morskie obdarzają herosa siłą, a bóstwa dobroczynne jak Proteusz, Nereusz czy Geron przekazują mu swoją mądrość. Analizując znaczenie

żywołu wody w legendach i mitach dostrzegamy jego żywotność, dobroczynność, sprawiedliwość i mądrość, pomimo niewątpliwej grozy i nieprzewidywalności [Dobrowolski, 1987: 61–66]. Przemiany w herosa związane z wodą i bóstwami w niej zamieszkującymi wymagają odwagi i przenikliwego rozumu. Dzięki tej postawie heros utwierdza na zawsze swoją indywidualność i wznosi się ponad los zwykłych ludzi. Tales, który po raz pierwszy dokonał czynnego połączenia ludzkiego rozumu z kosmiczną inteligencją, przywołał wodę jako medium tego przejścia pomiędzy ludzkim i boskim. Analizy mitów dokonane przez Dobrowolskiego w pracy *Mity morskie antyku* [Dobrowolski, 1987: 64] potwierdzają teorię Cornforda o związku poglądów jońskich filozofów przyrody z poprzedzającą je mitologią, co ma znaczenie dla analizy poglądów Talesa. Podobieństwo to musi istnieć z powodów historycznych. Nie chodzi jednak tylko o kontynuację tradycji. Epifanie wodne Posejdona i pomniejszych bóstw są w Grecji bardzo liczne. Ich ważność w łączeniu ludzkiego umysłu z transcendencją jest niezaprzeczalna. Na jakiś czas ustąpiły epifaniom powietrznym ale filozofowie jońscy z jakichś powodów wrócili do nich [O epifaniach wodnych zob. [Eliade, 1970: 206-208], oraz [Eliade, 2009: 173-177]. Podobni do mitycznych są bogowie przenikający świat, podobne jest pratworzywo w postaci żywołu wody. Zupełnie nowy u Talesa jest obraz Boga jako inteligencji i status ludzkiej duszy.

Bibliografia

- [1] Aetios I, 3, 1.
- [2] Arystoteles, *De anima* A 5, 411 a 7.
- [3] Arystoteles, *De anima* A2, 405 a 19.
- [4] Arystoteles, *De anima* II, 405 b.
- [5] Arystoteles, *De caleo* B 13, 294 a 28.
- [6] Arystoteles, *Metafizyka* A 3, 983 b 6.
- [7] Bator, W. 1993. *Mysł starożytnego Egiptu*, Kraków
- [8] Dembińska-Siury, D. 1991. *Człowiek odkrywa człowieka*, Warszawa.
- [9] Diogenes Laertios. *Żywoty* I.
- [10] Dobrowolski, W. 1987. *Mity morskie antyku*, Warszawa.
- [11] Eliade, M. 1970. *Sacrum, mit, historia* (wybór); Warszawa.

- [12] Eliade, M. 2009. *Obrazy i symbole*, Warszawa.
- [13] Farrington, B. 1968. *Nauka grecka*, Warszawa.
- [14] Frankfort, H. 1948. *Ancient Egyptian Religion*, New York.
- [15] Guthrie, W. K. C. 1962. *A History of Greek Philosophy*, Cambridge.
- [16] Guthrie, W. K. C. 1996. *Filozofowie greccy od Talesa do Platona*, Kraków.
- [17] Hegel, G. W. F. 1996. *Wykłady z Historii filozofii*, Warszawa.
- [18] Herodot II, 20.
- [19] Holscher, U. 1953. *Hermes* 81.
- [20] Kirk, G. S., Raven, J. E. 1999. *Filozofia przedsokratejska*, Warszawa–Poznań.
- [21] Legowicz, J. 1973. *Filozofia starożytna Grecji i Rzymu*, Warszawa.
- [22] Proklos, *In Euclidem*.
- [23] Reale, G. 1994. *Historia filozofii starożytnej*, Lublin.

Summary

Sayings Thales preserved in the writings of Aristotle, who relies on the tradition. Noteworthy is the fact that Aristotle did not mention any work of Thales, and when he examines his views, based as he says on the tradition. Kirk and Raven extensively analyzing the writings of Thales did not come to no decision, saying that existed in the ancient belief that all of the seven sages laid the rather maxims, which makes it very difficult test. It's likely that there were some advice Thales for sailors in written form, but it is unclear whether he wrote them himself or someone else. It is also difficult to decide what meaning would the existence of a guide for sailors by the Thales for its cosmological views, it is difficult to suppose that someone taught his metaphysical views in a work of this kind. Seneca, Plutarch, Diogenes, Cicero essentially repeated the words of Aristotle does not provide anything new.